

Sebastian TABOŁ
Uniwersytet Wrocławski

Regionalizm jako idea, ruch i działalność społeczno-kulturowa*

Abstract: Regionalism as an Idea, Movement and Socio-cultural Activities

The idea of regionalism has shaped regional education. The essence of the idea of regionalism in the region is to preserve its values, traditions, attitudes wake of respect for the cultural heritage of the region. Similar goals concern regional education. Polish regionalism put emphasis on learning the native language, geography and history for the region.

Key words: education, regional education, region, regionalism, culture

Słowa kluczowe: edukacja, edukacja regionalna, region, regionalizm, kultura

Regionalizm narodził się we Francji w XIX w. Manifestował przywiązanie do ziemi rodzinnej oraz tradycji lokalnych, a także podkreślał odrębność regionalną. Powstał z poczucia, że większość problemów w kraju powinna być rozwiązywana na szczeblu lokalnym. Działacze regionalni dążyli do ograniczenia postępującej centralizacji państwa. Sztandarowym działaczem ideowym regionalizmu francuskiego był Charles Brun. Narodzenie się idei regionalizmu miało wpływ na powstawanie we Francji instytucji oraz ruchów regionalnych. Za przykład może posłużyć Bretoński Związek Regionalny, powołany w 1898 r., oraz utworzona dwa lata później Francuska Federacja Regionalistyczna (Żołędź-Strzelczyk, Jamrozak, 2006, s. 115 i nast.)

Zdaniem P. Petrykowskiego idea regionalizmu wpłynęła na to, że w polskich szkołach uczniowie zaczęli pogłębiać wiedzę o swoim regionie (Petrykowski, 2004, s. 38–45). Na V Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu we wrześniu 1994 r. została uchwalona Karta Regionalizmu Polskie-

* Artykuł jest pokłosiem pracy doktorskiej *Edukacja regionalna w liceach profilowanych województwa opolskiego*, napisanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Adama Solaka, prof. APS. Tekst ukazał się drukiem pt. *Edukacja regionalna w szkole średniej* (Poznań: E-wydawnictwo, 2014). Niniejszy artykuł znajduje się we wspomnianej pracy na stronach 9–15.

go, w której jeden z zapisów nawiązywał do idei kształtowania świadomości regionalnej przez edukację. Od tego momentu programy szkolne w coraz większym stopniu uwzględniają w treściach nauczania tematykę regionalną.

Idea regionalizmu i edukacja regionalna mocno wpłynęły na polską rzeczywistość edukacyjną. We współczesnej szkole uczniowie zgłębiają wiedzę o regionie. Istotą regionalizmu jest zachowanie w regionie wartości, tradycji, kształtowanie postaw szacunku dla dziedzictwa kulturowego. Podobny cel przyświeca edukacji regionalnej. Edukacja regionalna jako koncepcja pedagogiczna jest wynikiem renesansu idei regionalizmu w drugiej połowie XX w. (Petrykowski, 2003, s. 85). W regionalizmie, zdaniem P. Petrykowskiego, chodzi o „dynamiczny rozwój i wzbogacanie wartości tkwiących we własnym środowisku, o ożywienie różnorodności jako bogactwa życia społecznego, umocnionego poczuciem własnej tożsamości i zakorzenienia” (Petrykowski, 2004, s. 92).

Według M. Nęckiej „życie codzienne promuje kontakty międzyludzkie, wzmacniając aktywność społeczną i dotycząc coraz szerszych obszarów geograficznych. Mimo tak globalnych aktywności ludzie utożsamiają się głównie ze swoją lokalnością. Lokalność przestrzennie wiąże się z konkretnym miejscem” (Nęcka, 2014, s. 85).

Tożsamość ucznia zostaje ukształtowana przez przekaz dziedzictwa kulturowego, a przekaz ten odbywa się także na lekcjach edukacji regionalnej. Regionalizm oraz edukacja regionalna kształtują, zdaniem A. J. Omelaniuka (1998, s. 21–28), świadomość regionalną społeczeństwa.

Regionalizm jako idea i związana z nią działalność różnych stowarzyszeń zaczęły rozwijać się poza Francją, przede wszystkim w Niemczech oraz we Włoszech. Pojawiły się także na ziemiach polskich w okresie niewoli narodowej jako akt sprzeciwu wobec zaborców. Naczelnym celem regionalizmu w Polsce w okresie rozbiorów było „pielęgnowanie polskości poprzez wydobywanie tradycji danego regionu i na tych tradycjach uczenie historii ojczyzny, doskonalenie języka poprzez różnego rodzaju piśmiennictwo regionalno-oświatowe, zbieracko-folklorystyczne, czy kronikarskie, kontynuowanie obyczajów i obrzędów polskich” (Gołębowski, 1968, s. 35 i nast.).

Regionalizm polski kładzie nacisk na naukę mowy ojczyzny, geografii i historii w odniesieniu do regionu. Dzieła folklorystyczne oraz etnograficzne są traktowane jako regionalne dobra materialne oraz narodowe dziedzictwo kulturowe. Regionalizm dotyczy nie tylko działalności edukacyjnej, ale także tworzenia instytucji naukowych oraz towarzystw społeczno-kulturalnych i turystyczno-krajoznawczych. Towarzystwo Naukowe Płockie, Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Towarzystwo Miłośników Śremu, Towarzystwo Miłośników Ustronia i kilkanaście towarzystw śpiewaczo-muzycznych w Łodzi oraz okolicy, z najstarszym (powstałym w 1818 r.) Towarzystwem Muzycznym w Kaliszu, na Górnym Śląsku i Zagłębiu oraz Towarzystwem Dramatycznym „Fredreum” w Prze-

myślu (założonym w 1869 r.) — to tylko nieliczne z tych, które zostały powołane w XIX w., gdy Polski nie było na mapie politycznej Europy (Omelaniuk, 2005, s. 12).

Regionalizm w Polsce związany jest z postacią Aleksandra Kazimierza Patkowskiego. Z jego inicjatywy w 1923 r. został powołany Powszechny Uniwersytet Regionalny im. Stanisława Konarskiego, który swoją działalnością objął cały region świętokrzyski. Głównym jego zadaniem było doksztalcanie nauczycieli, przede wszystkim w zakresie historii regionalnej. A. K. Patkowski wychował licznych działaczy regionalnych, takich jak: B. Babski, P. Banaszekiewicz, A. Bień. Były to osoby, które w okresie międzywojennym podkreślały wartość kultury ludowej oraz jej znaczenie dla kultury narodowej. Pod ich wpływem rozwijał się ruch regionalistyczny. A. K. Patkowski zainicjował wiele przedsięwzięć, które zaowocowały powołaniem kolejnych stowarzyszeń.

Duży wpływ na rozwój regionalizmu w Polsce niepodległej wywarł I Zjazd Nauki Polskiej, który odbył się w 1920 r. W czasie tego zjazdu zachęcano do prowadzenia badań naukowych na prowincji, opracowywania szkiców monograficznych oraz tworzenia systematycznego opisu polskiej kultury regionalnej. Uchwały zjazdu spowodowały, że grupa nauczycieli, działaczy Oddziału Powiatowego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych oraz Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Sandomierzu utworzyła Powszechny Uniwersytet Regionalny. W 1926 r. ogłoszony został program regionalizmu polskiego, opracowany przez członków Rady Naukowej Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, m.in.: F. Bujaka, M. Jaroszyńskiego, A. Janowskiego, J. Czarnockiego, S. Arnolda, W. Doroszewskiego, K. Górskiego, J. S. Bystronia, J. Mydlarskiego, S. Lorentza, A. K. Patkowskiego (Omelaniuk, 2005, s. 13 i nast.).

Mimo trudności spowodowanych drugą wojną światową oraz okresem stalinowskim wiele stowarzyszeń oraz ruchów regionalnych przetrwało. Jak szacuje A. J. Omelaniuk, od 1945 do 1956 r. na terenie Polski działało 75 stowarzyszeń regionalnych, które powstały w okresie międzywojennym. W latach 1956–1966 utworzono, zdaniem autora, ponad 300 stowarzyszeń. Głównym ich zadaniem stało się „odkłamywanie” historii oraz pielęgnowanie tradycji, a także aktywizowanie społeczności lokalnych do uczestnictwa w kulturze i wzbogacanie ich życia duchowego (Omelaniuk, 2005, s. 16 i nast.).

O aktywności regionalistów świadczy protest licznych delegatów I Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury, który odbył się w Olsztynie w 1977 r. Dotyczył on wprowadzonego w 1975 r. podziału kraju na 49 województw, który nie uwzględniał, zdaniem delegatów, granic regionów, świadomie dzieląc te obszary na mniejsze tereny. To i wiele innych wydrzeń, które miały miejsce w Polsce przed 1989 r., świadczą o ignorowaniu regionalizmu przez władzę ludową. Wyrazem tego był m.in. stosunek do regionalnych towarzystw kultury.

Władza komunistyczna zdecydowanie ograniczała rozwój ruchu regionalnego. Głos regionalistów zabrzmiał donośnie także w Nowym Sączu, podczas II Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury w 1981 r. W czasie tego kongresu podjęto uchwałę o odrodzeniu polskiego ruchu regionalnego.

Program regionalistów został wyraźnie sformułowany podczas obrad III Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury w Poznaniu w 1986 r. Uchwała, przyjęta na IV Kongresie w Lublinie w 1990 r., utorowała drogę do powstania Karty Regionalizmu Polskiego. Ostatecznie Karta ta została przyjęta w 1994 r. podczas obrad V Kongresu Regionalnych Towarzystw Kultury we Wrocławiu. Sformułowane tezy stały się fundamentem wprowadzenia edukacji regionalnej do szkół (Zellma, 2001, s. 21).

Rozwój regionalizmu po transformacji ustrojowej jest wspierany przez władze demokratyczne, a po wejściu Polski w struktury zjednoczonej Europy oczekuje się nawet, że regiony będą podkreślały swoją odrębność, zwłaszcza kulturową. Widoczne jest dążenie do instytucjonalizacji regionalizmu oraz ukierunkowanie działalności regionalnej na różne sfery życia społecznego, w tym także na wzrost znaczenia samorządności (Omelanduk, 1999, s. 62 i nast.). Zdaniem A. J. Omelanduka regionalizm traktowany jako ruch ma „przyczynić się do budowy państwa obywatelskiego, pełnić rolę mobilizowania społeczeństwa do troski o przyszłość” (Omelanduk, 1999, s. 63). Ruch regionalny może szczególnie „służyć rozwojowi, uczestniczyć w projektowaniu przyszłości, gdyż siła [...] działania w środowisku lokalnym tkwi w istnieniu lokalnych tradycji i trwałych więziach społecznych” (Omelanduk, 1999, s. 68). M. Latoszek dodaje że regionalizm powstaje „na zasadzie samoorganizowania się ludzi w imię jakiegoś celu czy wartości, które odczytywane są jako mające sens” (Latoszek, 1993, s. 16).

Regionalizm chroni wartości regionalne, tożsamość kulturową danego regionu. Jest jednak również kojarzony z separatyzmem, czyli w tym przypadku dążeniem do utrzymania oraz odrodzenia odrębności kulturowej danego regionu, a także opanowania wiedzy o nim.

W rozważaniach L. Bądkowskiego regionalizm ujmowany jest jako pewna świadomość społeczna z uwypukleniem cech przestrzennych i cywilizacyjno-kulturowych. Można wyróżnić następujące odmiany regionalizmu:

- regionalizm osadniczy,
- regionalizm wiejski,
- regionalizm miejski,
- regionalizm gminny,
- regionalizm prowincjonalny,
- regionalizm metropolitarny,
- regionalizm dzielnicowy,
- regionalizm krajowy,

- regionalizm kontynentalny,
- regionalizm transkontynentalny (Latoszek, 1993, s. 19).

Odmienne ujęcie regionalizmu proponuje J. Nikitorowicz. Zdaniem autora regionalizm polega na przekazywaniu treści kultury przez opanowanie wiedzy o regionie, propagowanie jej i kultywowanie typowych właściwości danego obszaru (Nikitorowicz, 1996, s. 103 i nast.).

Regionalizm to dążenie do integracji kulturowej społeczności regionu. W myśl tej koncepcji każda osoba spoza danego regionu określana bywa mianem *gorola*, *cepra* itp. Wiąże się to także z tworzeniem się tożsamości regionalnej.

Regionalizm jako ruch społeczno-kulturalny powstał w Europie w opozycji do przyjętej ogólnie koncepcji rozwoju cywilizacyjnego człowieka. Jest formą sprzeciwu wobec unifikacji, alienacji i globalizacji społeczeństw zurbanizowanych. Ukazuje związki człowieka i jego kultury z zamieszkiwanym przezeń terytorium. A. Stogowska uważa, że regionalizm kształtuje społeczeństwo obywatelskie „na podstawie tradycji historyczno-kulturowej. Regionalizm [...] wyrasta z potrzeby zachowania i rozwijania swoistych cech kultury na obszarze o zauważalnych cechach odrębności” (Stogowska, 2000, s. 63).

Inna tendencja w rozumieniu regionalizmu kładzie nacisk na aspekt działania. Tak m.in. uważa K. Kwaśniewski, według którego regionalizm to „ruch społeczny, który koncentruje się bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź na wyrażaniu sprzeciwu wobec nieuwzględniania tej odrębności w życiu społecznym i podziałach administracyjnych” (Kwaśniewski, 1987, s. 142). W innym dziele autor podaje, że regionalizm to „prąd kulturalny i polityczny dążący do ochrony, popierania rdzennej kultury, promowania autonomicznych instytucji politycznych w poszczególnych regionach” (Kwaśniewski, 1993, s. 8). W tym ujęciu regionalizm charakteryzuje się następującymi cechami:

- jest jako obszar ukształtowany historycznie, kulturowo oraz tożsamościowo;
- istnieje grupa ludzi przywiązanych do swego terytorium;
- istnieje pewna zbiorowość żyjąca na danym terenie, która utożsamia się z kulturą powstałą na tym terenie;
- występuje grupa dbająca o interesy danego regionu oraz o jego rozwój;
- region jest odrębną terytorialnie częścią kraju;
- następuje rozwój samoświadomości regionalnej (Kwaśniewski, 1993, s. 82).

Regionalizm według K. Kwaśniewskiego charakteryzuje się terytorializmem, tzn. następuje powiązanie społeczeństwa z określoną przestrzenią. Terytorializm zakłada obronę własnego terytorium przed zajęciem go przez inną grupę społeczną, niezamieszkującą danego terenu lub pochodzącą z innych obszarów (Kwaśniewski, 1993, s. 82). Można to zaobserwować np. w Macedonii,

gdzie znajdują się takie tereny, na których jest więcej Albańczyków niż autochtonów. Macedończycy obawiają się zwiększenia się populacji Albańczyków, co może doprowadzić do wysiedlenia lub zepchnięcia ich do pewnych regionów swego państwa. Doszło nawet do tego, że język albański stał się — na równi z językiem macedońskim — językiem urzędowym. W kraju tym dochodziło i nadal dochodzi (obecnie może w mniejszym stopniu) do eskalacji agresji. Macedończycy boją się, że we własnym kraju będą się czuć jak obcy, a Macedonia jest ich ojczyzną.

Regionalizm ujmowany jest także jako działalność ludzi dążących do społecznej, kulturalnej i politycznej autonomii regionu. Ich aktywność ma być źródłem inspiracji do rozwoju regionu i pomocą w obcowaniu z wartościami oraz tradycjami regionalnymi. Działacze to osoby odczuwające silne emocjonalne przywiązanie do własnego regionu. Powstają więc stolice regionalne, samorządy regionalne, kształtuje się historyczna świadomość mieszkańców regionu. Regionalizm koncentruje się na kultywowaniu odrębności kulturowej terytorium dawnej grupy etnograficznej, co może się przejawiać w pielęgnowaniu dziedzictwa kulturowego regionu lub wyrażaniu sprzeciwu wobec nieuwzględniania tej odrębności społecznej w życiu narodowym danego kraju (Kwaśniewski, 1993, s. 77). Specyfikę regionu propaguje się też poza jego terenem.

Aktywność społeczna określana mianem regionalizmu może być także rozumiana jako działalność zmierzająca do kultywowania i rozwijania wartości kultury, tradycji rodzimej. Polega ona też na aktywizacji samego regionu — podejmowaniu inicjatyw zmierzających do rozwoju gospodarczego, do tworzenia lepszych warunków pracy dla ludności, zachęcaniu jej do brania odpowiedzialności za wizerunek regionu. Zadania te są niezwykle trudne do wykonania i wymagają wielu lat pracy oraz poświęcenia. Regionalizm jako ruch społeczny bywa ograniczany do działalności towarzystw regionalnych, które mają na celu jedynie przechowywanie i kultywowanie tego, co dawne i co wiąże się z określonym regionem. Najczęściej jednak ruch społeczny ma charakter żywego nurtu tworzenia, „idącego z przeszłości w przyszłość” (Szczęsny, 1986, s. 16 i nast.).

Obecnie na terenie Polski funkcjonuje 2300 stowarzyszeń oraz ruchów regionalistycznych, które mają swoje siedziby w 900 miejscowościach. Dwie trzecie towarzystw ma w swojej nazwie miana miejscowości, ziem, regionów. Większość z nich działa w miastach. Od 1989 r. towarzystwa regionalne zaczęły powstawać na terenie gmin (jest ich 300). W gminach wiejskich towarzystwa te stają się centrum, wokół którego organizuje się życie kulturalne. Towarzystwa miłośników miast popularyzują natomiast wiedzę o mieście, pielęgnowują zabytki architektury, integrują ludność miejską (Szczęsny, 1986, s. 23).

Na rozwój regionalizmu — zdaniem E. Biłosa (1998, s. 3) — wywierają wpływ uwarunkowania historyczne, przemiany społeczno-gospodarcze oraz po-

działy polityczne i administracyjne, które wynikają z tendencji wynikających z kultury danego regionu.

Współczesny regionalizm według A. J. Omelaniuka (1998, s. 35–37) wyrasta na gruncie gospodarczym i administracyjnym, a nie etnicznym, językowym, historycznym czy kulturalnym. Rodzi się spontanicznie, wywołany aktywnością części społeczeństwa zamieszkującej dany region. Zdaniem autora wiele regionów stara się przez swe działania zyskać uznanie w tzw. metropoliach kulturalnych lub u centralnych władz państwowych (Omelaniuk, 1998, s. 37 i nast.).

Regionalizm może przybierać skrajną postać, prowadzącą do separatyzmu, szowinizmu lub braku tolerancji dla osiągnięć innych regionów. Regionalizm w tym ujęciu rozumiany jest jako prąd polityczny akcentujący podział terytorialny kraju. Działania separatystów opierają się na dekoncentrowaniu struktur aparatu władzy. Intencje towarzyszące tak rozumianej politycznej koncepcji regionalizmu zmierzają z reguły do korygowania nierównomiernego rozwoju regionów oraz łagodzenia konsekwencji tego.

Regionalizm nie oznacza w naszych czasach rozwarstwienia kulturowego, politycznego czy gospodarczego. Jest on odpowiedzią na problemy danej społeczności. Ponadto regionalizm — zdaniem A. J. Omelaniuka (1998, s. 37 i nast.) — wychowuje młodego człowieka przez „przywiązanie” go do własnej ziemi, budzi różne inicjatywy. Idea ta kształtuje człowieka świadomego nowych zadań, które podejmuje na rzecz regionu i kraju.

BIBLIOGRAFIA

- Biłos E. (1998). *Regionalizm kreatywny w nowoczesnej szkole*. Częstochowa: Instytut Filozoficzno-Historyczny WSP.
- Gołębowski B. (1968). *Genealogia regionalizmu*. „Tygodnik Kulturalny”, nr 46.
- Kwaśniewski K. (1987). *Region kulturowy*. W: Z. Staszczak (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa: PWN.
- Kwaśniewski K. (1993). *Elementy teorii regionalizmu*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Latoszek M. (1993). *Regionalizm w procesie przemian — wprowadzenie do zagadnienia*. W: M. Latoszek (red.), *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formuła ideologiczno-polityczna*, Gdańsk: Wyd. Gdańskie, s. 7–20.
- Nęcka, M. (2014). *Ekspresja pamięci — w poszukiwaniu tożsamości kulturowej*, „Pedagogika Przeszkołna i Wczesnoszkołna”, nr 2 (4), s. 85–95.
- Nikitorowicz J. (1996). *Edukacja regionalna wielokulturowa i międzykulturowa*. W: H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński (red.), *Demokracja a oświata, kształcenie i wychowanie. Materiały z II Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*. Toruń: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne „Edytor”, s. 335–344.
- Omelaniuk A. J. (1998). *Z regionalizmem w XXI wiek. Referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury*. Wrocław–Ciechanów: „Silesia”.
- Omelaniuk A. J. (1999). *Regionalizm współczesny — jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*. W: S. Bednarek (red.), *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*. Wrocław: „Silesia”, s. 55–71.

- Omelaniuk A. J. (2005). *Ruch stowarzyszeń regionalistycznych w edukacji regionalnej*. W: R. Lisowski, M. Peć, A. Peć (red.), *Dziedzictwo kulturowe ziemi suskiej i Podbabogórza. Materiały z konferencji „Ochrona lokalnej i regionalnej tożsamości kulturowej a edukacja regionalna” z okazji 600-lecia lokacji Suchej*. Kraków: Fundacja Inicjatyw Lokalnych, s. 7–19.
- Petrykowski P. (2003). *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*. Toruń: UMK.
- Petrykowski P. (2004). *Edukacyjne konteksty regionalizmu — stowarzyszenia społeczne*. Toruń: Zakład Usług Poligraficznych Gestor.
- Stogowska A. (2000). *Regionalizm — prąd umysłowy XIX i XX wieku*, „Edukacja Dorosłych”, nr 1, s. 63–70.
- Szczęśny B. (1986). *Były takie początki*. „Pomerania”, nr 12, s. 16–18.
- Zellma A. (2001). *Edukacja regionalna a współczesne przemiany społeczne*. „Edukacja”, nr 2, s. 21–34.
- Żołądź-Strzelczyk D., Jamrożak W. *Edukacja regionalna w ujęciu Aleksandra Kazimierza Patkowskiego*. W: A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, s. 121–130.